

VIII

DE ONTWRICHTENDE LOGICA VAN DE OLIE- EN GASINDUSTRIE

INZICHTEN UIT DE NIGER DELTA
EN GRONINGEN

Dr. Nienke Busscher & Obiozo Ukpabi (MA)

I

INLEIDING

De olie- en gaswinningsindustrie kent een lange geschiedenis en grote belangen. De sector kenmerkt zich door innovatie en kennisontwikkeling en dient een belangrijke maatschappelijke functie: energievoorziening en het bevorderen van publieke welvaart. De sector is echter al lang niet meer de gevierde motor van vooruitgang en economische voorspoed en heeft te lijden onder reputatie en imago schade door vele schandalen en haar invloed op de klimaatcrisis. Hoewel maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) steeds meer wordt geïntegreerd in het repertoire van de sector, ziet de kritische kijker ook hoe lobbywerk wordt ingezet om strenge regelgeving te ontwijken, dan wel te ondermijnen. Ondanks de vele maatschappelijke (internationale) richtlijnen, verdragen en beloftes tot beterschap is de relatie van de fossiele industrie in winningsgebieden met de lokale bevolking vaak problematisch. In economisch gemarginaliseerde gebieden, waar winning doorgaans plaatsvindt, zijn de verwachtingen van bewoners vaak hoog wat betreft de kansen op werk en ‘ontwikkeling’ die de investeringen met zich meebrengen. Deze worden echter nauwelijks ingelost en, als dit wel gebeurt, vaak tegen een hoge prijs.

Inadequate oplossingsrichtingen laten bewoners van winningsgebieden achter met de ontwrichtende gevolgen van olie- en gaswinning, waaronder mensenrechtenschendingen en schade aan gebouwen, infrastructuur, economie, ecologie en gezondheid. De belangen van bewoners worden structureel ondergeschikt gemaakt aan de winstgedreven logica van deze bedrijven, met een

belangrijke faciliterende rol voor staatsinstellingen.¹ De overheid schept de kaders voor bedrijven om te ondernemen op een verantwoorde en ethische manier (zie bijvoorbeeld de Nederlandse MVO standaarden) maar dezelfde overheid lijkt afwezig wanneer maatschappelijke en publieke belangen worden geschaad door bedrijfsactiviteiten. In de ergste gevallen, die niet zijn voorbehouden aan contexten met een ‘democratie-tekort’, wordt het welzijn van de mensen die in winningsgebieden wonen ook door de staat ondergeschikt gemaakt aan de economische welvaart die olie- en gaswinning oplevert. Ervaringen van bewoners, die kampen met de gevolgen van winningsactiviteiten, gaan daarom ook over de miskenning van gelijkwaardig burgerschap op basis van de regio waar zij wonen. Wat is er nodig om te komen tot erkenning en gelijkwaardigheid en betere verhoudingen tussen olie- en gasbedrijven, de staat en burgers?

Om deze vragen te beantwoorden verdiepen we ons in de gevolgen van de oliewinning in de Niger Delta en de gaswinning in de provincie Groningen. De gebieden liggen duizenden kilometers uit elkaar en de verschillen ertussen zijn groot, maar overeenkomsten over hoe de olie- en gasindustrie omgaan met de maatschappelijke gevolgen van winningsactiviteiten zijn er volop. In de Niger Delta leiden olie lekkages en het routineus affakkelen van gas tot immense milieu- en gezondheidsschade en gaat de olie-politiek gepaard met mensenrechtenschendingen en conflicten. In de provincie Groningen zorgen honderden aardbevingen en de bodemdaling voor schade, onveilige huizen, gezondheidsschade en ernstige maatschappelijke

¹ Ukpabi, O. (27 november 2022). *Opinie: Mensen gaan boven economische belangen*. NRC. Beschikbaar via: <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/11/27/mensen-gaan-boven-economische-belangen-a4149588>

ontwrichting. In beide casussen zien we een ongelijke machtsdynamiek: in Groningen in de vorm van een grote afstand van het wingewest tot het politieke centrum

Hoe kan de strijd om erkenning en herstel beter begrepen worden?

(Den Haag); in de Niger Delta in de vorm van koloniale en post-koloniale exploitatie. Op beide locaties zijn de gevolgen decennialang genegeerd en worden ze kleiner gehouden dan dat ze daadwerkelijk zijn. Door techno-

cratische en juridische oplossingen, waarbij de kennis en ervaring van burgers en maatschappelijke organisaties veelal worden weggedrukt, voeren gedupeerden in beide gebieden nog steeds een strijd om erkend te worden en hun schade hersteld te krijgen. Hoe kan deze strijd om erkenning en herstel beter begrepen worden?

Dit essay kent de volgende structuur: we bespreken eerst de achtergrond van beide casussen. Hierna verdiepen we ons in de literatuur over de concepten 'wingewest' en 'extractivisme', een uit Latijns-Amerika komend concept om de bredere dynamiek en logica waarin bedrijven (en overheden) opereren ten faveure van mijnbouw en delfstoffenwinning te duiden. Vervolgens gaan we voor beide case-studies dieper in op de gevolgen voor bewoners en de lessen die we kunnen trekken uit beide casussen. We reflecteren vervolgens op de gedragingen van multinationals en overheden en op wat er nodig is voor betere afwegingen in huidige en toekomstige energieprojecten.

II

CONTEXTUELE SCHETS: FOSSIELE INDUSTRIE IN DE NIGER DELTA EN DE PROVINCIE GRONINGEN

Oliewinning in de Niger Delta

De Niger Delta is een uitgestrekt kustgebied in het zuidelijkste deel van Nigeria waar de rivier de Niger uitmondt in de Golf van Guinea, een brede inham van de Atlantische Oceaan. Met een oppervlakte van ongeveer 70.000 km² is het een van de grootste *wetlands* ter wereld en de

grootste in Afrika. Het gebied beslaat tussen de 7.000 en 25.000 km² en bestaat uit mangrovebossen, moerasgebied, kuststroken en bossen. De regio is zeer vruchtbaar, biedt een habitat voor een rijke en kwetsbare biodiversiteit en heeft een zeer hoge bevolkingsdichtheid.

Zoals beschreven door Obi (2010) voorzien bewoners in hun levensonderhoud met name door middel van visserij en landbouw.

In 1936 begon Shell in Nigeria met de exploratie van oliebronnen en de eerste olie werd gevonden in 1953. In die tijd was Nigeria nog een kolonie onder Brits bewind. In deze laatste fase van de koloniale exploitatie (Nigeria werd in 1960 onafhankelijk verklaard), werd een 50/50

Shell was het eerste oliebedrijf dat actief werd in Nigeria en bleef ook na de komst van andere multinationals de belangrijkste partner van de Nigeriaanse staat in de fossiele delfstoffenwinning (Amnesty International *et al.*, 2020). Binnen de Joint Venture (Shell Petroleum Development Corporation) waarin Shell samen met de Nigeriaanse staat opereert is Shell (30%), na de Nigerian National Petroleum Corporation (55%), de grootste aandeelhouder, gevolgd door Total Energies (10%) en Nigerian Agip Oil Company Limited (5%).²

Sinds de start van commerciële exploitatie in 1956 is de productie van ruwe olie en gas uitgegroeid tot de grootste sector in het land, die meer dan enig andere sector bijdraagt aan het bruto nationaal product. Ondanks dat de olie- en gaswinning de regio een belangrijke positie bezorgde op economisch, strategisch en politiek gebied, heeft de enorme rijkdom die het winningsgebied opleverde voor de Nigeriaanse politieke en economische elite weinig bijgedragen aan de kwaliteit van leven van de lokale bewoners. Integendeel, de vele duizenden olielekkages en het systematisch affakkelen van gas³, hebben een verwoestende impact gehad op de publieke gezondheid, de biodiversiteit en kwetsbare ecosystemen. In deze situatie, waarin de bewoners door grootschalige vervuiling ook hun traditionele vormen van levensonderhoud zoals visserij en landbouw zagen verdwijnen, werd een voedingsbodem gecreëerd voor politieke instabiliteit, gewelddoos verzet en gewelddadige confrontaties (Obi, 2010). Veel bewoners ervaren structurele armoede en achterstelling, waaronder slechte infrastructuur, hoge werkloosheid, lage levensverwachting en disproportionele zuigelingensterfte.

Rijkdom voor elite, verwoesting voor lokale bevolking

partnerschap met de koloniale overheid bedongen en werd een begin gemaakt met de commerciële winning van ruwe olie. Pijpleidingen werden bovengronds aangelegd, in tegenstelling tot de strengere voorschriften in westerse landen (Howarth & Jonker, 2007, p. 295).

² Zie <https://www.shell.com.ng/about-us/what-we-do/spdc.html>

³ Hoewel het extreem schadelijke routineus affakkelen van gas, als bijproduct van oliewinning de afgelopen jaren in de Niger Delta is afgenomen, lijkt het onwaarschijnlijk dat de Nigeriaanse overheid haar doel zal bereiken om deze praktijk tegen 2030 te beëindigen. Ondanks vele overschreden deadlines uit het verleden, en ook rechterlijke uitspraak die het affakkelen van gas (o.a. door Shell), dat naast de desastreuze lokale impact ook een forse bijdrage levert aan gevaarlijke klimaatopwarming, strijdig met de Nigeriaanse grondwet verklaarde, betalen oliebedrijven vooralsnog liever de boetes dan dat ze andere oplossingen vinden voor het bijproduct. Zie o.a.: Ojewale, O. (23 november 2021). Are Nigeria's promises to end gas flaring merely hot air? ISS Today. Beschikbaar via: <https://issafrica.org/iss-today/are-nigerias-promises-to-end-gas-flaring-merely-hot-air>; Ojekunle, A. (5 mei 2021). Nigeria reduces gas flaring to lowest in 5 years - but still a long way to climate change commitments. Dataphyte. Beschikbaar via: <https://www.dataphyte.com/latest-reports/climate/nigeria-reduces-gas-flaring-to-lowest-in-5-years-but-still-a-long-way-to-climate-change-commitments/>

In 2011 verscheen een onderzoeksrapport van de *United Nations Environment Programme* (UNEP) over de staat van de vervuiling in een deel van de Niger Delta als gevolg van (toen) een halve eeuw olie- en gaswinning in het gebied. In Ogoniland zou het dertig jaar duren om het gebied schoon te maken, als onmiddellijk met de werkzaamheden gestart zou worden (UNEP, 2011). In dit gebied, in de deelstaat Rivers, was Shell tot 1993 de grootste uitvoerder, tot het bedrijf de werkzaamheden moest neerleggen vanwege groeiend bewonersverzet. Nadat vreedzame protesten door de Ogoni en andere groepen bruto waren neergeslagen door het toenmalige militaire bewind, was de reputatieschade voor Shell zo enorm dat het bedrijf als uitvoerder niet is teruggekeerd. Het UNEP rapport bracht onder andere de gezondheidsrisico's in kaart die veroorzaakt werden door de aanwezigheid van giftige stoffen in het drinkwater, landbouwgrond en in de vispopulaties, die onder meer hebben geleid tot een hoge zuigelingensterfte. Op een onderzochte locatie bleek het drinkwater zelfs 900 keer de door de WHO toegestane hoeveelheid benzeen te bevatten (UNEP, 2011). Ook de mangrovebossen waren in sommige delen bijna onherstelbaar vernietigd. Deze ontstellende conclusies uit het rapport leidden tot consternatie door de Niger Delta, ver buiten Ogoniland waar het onderzoek had plaatsgevonden. Het Hydrocarbon Pollution Remediation Project (HYPREP) dat in 2012 op aanbevelen van het UNEP rapport werd opge-

richt door het Federale Ministerie van Milieu, en waarin de overheid, bedrijven en vertegenwoordigers van de gedupeerde gemeenschappen moesten samenwerken om de schade verder in kaart te brengen en te verhelpen, werd jarenlang geplaagd door interne problemen en inertie. Ruim tien jaar na het verschijnen van het UNEP rapport zijn de schoonmaakacties en andere aanbevelingen nauwelijks opgeschoten (Amnesty International *et al.*, 2020). Een van de redenen voor de teleurstellende resultaten, naast het gebrek aan institutionele capaciteit, is dat HYPREP er niet in slaagde de betrokkenheid van de gemeenschappen te bewerkstelligen. Kansen om een betekenisvolle rol te spelen in het vaststellen van prioriteiten en uitvoeren van schoonmaak- en herstelwerkzaamheden, en daarbij banen en technische expertise voor bewoners te scheppen, werden nauwelijks benut (Amnesty *et al.*, 2020). De Niger Delta bewoners hebben hierdoor nog steeds het gevoel dat hun belangen ondergeschikt zijn aan het geld en dat zij vanwege de plek waar zij wonen, middenin een winningsgebied, zijn gereduceerd tot tweederangs burgers (Okonta & Douglas, 2010). Recente ontwikkelingen in HYPREP bieden echter hoop, waaronder de aanstelling van een nieuwe coördinator, Prof. Nenibarini Zabbey, die zelf jarenlang directeur was van het Centre for Environment, Human Rights and Development (CEHRD) en een prominente rol speelde in de strijd om gerechtigheid van door olie- en gaswinning gedupeerde gemeenschappen.

Gaswinning in de provincie Groningen

Het Groningenveld werd in 1959 ontdekt en is het grootste gasveld van Europa. De exploitatie van gas begon in 1963 door de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM). De NAM is een joint venture van de internationale energiebedrijven Shell en Exxonmobil (50/50) en is nauw verbonden met de Nederlandse staat. De Nederlandse staat heeft een structuur opgezet (Maatschap Groningen) waarin het gasbedrijf en de overheid sinds de start van de winning samenwerken. Daarnaast heeft de staat een financieel belang van 40% in het gewonnen gas (zie

Van der Voort & Vanclay, 2015). De bedrijven verdienen tot 2022, 66 miljard euro aan de winning uit het Groningenveld en het leverde de Staatskas 363 miljard euro op (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2023).

Sinds de gaswinning zijn in de provincie honderden aardbevingen, op een diepte van 3.000 meter, gemeld en vindt er bodemdaling plaats (Commissie Bodemdaling, 2020; Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2023). De vijf zwaarste bevingen tot nu toe vonden plaats in

Westeremden (2006, M3.5), Huizinge (2012, M3.6), Zeerijp (2018, M3.4), Westerwijtwerd (2019, M3.4) en Garrelsweer (2021, M3.2). Hoewel de aardbevingen relatief klein van omvang zijn, is de impact groot, niet alleen in de provincie maar ook daarbuiten, vanwege een opslingerereffect dat gerelateerd is aan de verschillende bodemsamenstellingen. Bovendien maken aardbevingen geen deel uit van de traditionele risico's van Nederland waardoor gebouwen niet bestand zijn tegen bevingen. Daarnaast zijn de aardbevingen geconcentreerd in een klein, dichtbevolkt gebied met een hoge frequentie over een lange periode (Bakema *et al.*, 2018). In 2018 was het niveau van bodemdaling in het midden van het Groningenveld 37 cm. De verwachting is dat dit oploopt naar 44 cm in 2050 en mogelijk 46 cm in 2080 (Commissie Bodemdaling, 2020).

De gevolgen van de aardbevingen zijn groot. Door het niet tijdig erkennen dat de gaswinning tot aardbevingen leidde, zijn vele gebouwen en infrastructuur onnodig beschadigd geraakt en zorgen de aardbevingen voor een veiligheidsprobleem met de enorme, daaraan gekoppelde versterkingsoperatie. In totaal zijn er (tot het tweede kwartaal van 2023) bijna 300.000 schademeldingen gedaan, waarbij 85.000 adressen te maken hebben met meervoudige schade (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2023). Er zijn, tot 2022, 880 huizen gesloopt en herbouwd en in totaal zijn er 3.300 adressen geïdentificeerd om in de toekomst te slopen en opnieuw op te bouwen (NOS Nieuws, 2022). Dit gaat gepaard met een verlies van het Groninger cultureel erfgoed en identiteit. Ook zijn er 27.286 adressen geïdentificeerd die mogelijk onveilig zijn. Inmiddels voldoet 33,4% aan de veiligheidsnorm. In totaal zijn er 3.566 adressen bouwkundig versterkt (NCG, 2023). Daarnaast zijn er aan de flanken van de getroffen dorpen honderden tijdelijke woningen gebouwd om bewoners tijdelijk te huisvesten tijdens het implementeren van versterkingsmaatregelen in hun woning.

Het hebben van schade en de versterking van huizen tast bewoners aan in hun gezondheid en dagelijks leven. Lange tijd zijn de gevolgen ontkend en hebben bewoners een ongelijke strijd moeten voeren om te bewijzen dat schade door gaswinning ontstaat. Hoewel dit nu anders is, ervaren zij over de jaren heen weinig tot geen zeggenschap in de verschillende processen rondom schadeherstel en versterking. Ondanks dat de versterkingsoperatie nu onder publieke regie valt, zijn de processen veelal technisch ingestoken en domineren financiële en juridische overwegingen het gevoerde beleid voor bewoners (Busscher *et al.*, 2021). Desalniettemin zijn de uitvoeringskosten hoog en lijken die niet in verhouding te staan tot wat er daadwerkelijk wordt uitgegeven aan het pand. De inspectiekosten om te bepalen of een huis versterking nodig heeft, ligt bijvoorbeeld tussen de 10.000 en 100.000 euro. Bewoners worden onderworpen aan een bureaucratisch systeem waarop zij geen invloed kunnen uitoefenen, waarbinnen er slecht wordt gecommuniceerd en constant (beleids)veranderingen plaatsvinden. Ook ontstaan er door het veelvoud aan regelingen, pilots en procedures onverklaarbare verschillen tussen bewoners, met sociale frictie tot gevolg (Stroebe *et al.*, 2022). Hierdoor is het vertrouwen in de betrokken instanties sterk gedaald (Dückers, 2023). Daarnaast concludeert de onderzoeksgroep Gronings Perspectief al jaren dat bewoners met meervoudige schade aan hun huis gezondheidsschade hebben (Postmes *et al.*, 2017; Stroebe *et al.*, 2022). Ook het doorlopen van een versterkingstraject eist een zware tol van bewoners (Dückers, 2023). Deze gezondheidsgevolgen kunnen lang aanhouden en herstellen niet direct wanneer het huis is versterkt (*ibid.*). Wat in deze ramp in *slow-motion* opvalt is de ongelijktijdigheid en onrechtvaardigheid. Vele bewoners moeten nog door het versterkingstraject heen, waardoor zij pas later de impact van dit proces gaan ervaren.

In 2018 werd besloten de gaswinning gefaseerd stop te zetten.⁴ De overheid presenteerde dit als reactie op

⁴ Volgens het Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) (2022) kunnen de aardbevingen, zelfs na het stoppen van de winning, nog tientallen jaren doorgaan door de drukvereffening in het veld.

de negatieve gevolgen voor de lokale bevolking, maar later werd duidelijk dat de hoge kosten voor herstel van huizen een doorslaggevende rol speelden (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2023). In 2019 werd besloten om een parlementaire enquête te starten naar de rol van de overheid en de betrokken partijen in het gaswinningsdossier.⁵ Na de openbare verhoren met verscheidene betrokkenen en jaren onderzoek, werd in februari 2023 het rapport met zware conclusies gepubliceerd. In het rapport stond namelijk dat de veiligheid van Groningers decennialang structureel is genegeerd en dat de samenwerking tussen de overheid en de NAM te innig was waardoor geen onafhankelijke besluiten - bijvoor-

beeld over de hoogte van de winning en de veiligheid van Groningers - genomen werden. Zelfs na de zware beving in Huizinge (2012, M3.6) werd de gaskraan, tegen het advies van het Staatstoezicht op de Mijnen (SodM), verder opengedraaid. Daarnaast stelt het rapport dat 'Groningen wordt gebruikt als wingewest'. Ook heeft de gaswinning te weinig bijgedragen aan de ontwikkeling van de regio, zo benadrukte de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2023, p. 84). De armoede op het platteland in de provincie Groningen ligt structureel en fors hoger dan in de rest van Nederland.

III

DE KARAKTERISTIEKEN VAN EEN WINGEWEST EN FOSSIELE INDUSTRIEËN

Om de dynamieken in winningsgebieden te duiden, gebruiken we de term wingewest. Deze gebieden zijn rijk aan grondstoffen en dienen vaak als belangrijke spil voor de (inter)nationale economie, terwijl de economie en andere ontwikkelingen lokaal achterblijven. Ten tijde van de Europees-koloniale expansie maakten verschillende landen deel uit van een mondiale logica waarin een gekoloniseerd land naar functie kon worden ingedeeld: te gebruiken om winst op te leveren (een wingewest) of

om winst naar toe te sluizen (de koloniale mogendheid). De ongelijke machtsrelaties tussen het zogenaamde centrum en de periferie wordt in de wereld-systeem analyse van Wallerstein verklaard als de ruimtelijke uitdrukking van de kapitalistische wereldeconomie. De winning van, en handel in, primaire grondstoffen, waaronder fossiele delfstoffen, speelt hierbij een sleutelrol (Arboleda, 2020; Arrighi, 2010; Wallerstein, 1984). De (lokale) bevolking had in deze koloniale wingewesten alleen waarde als goedkope of gratis arbeid, dan

⁵ Een parlementaire enquête is het hoogste instrument dat de overheid kan gebruiken om waarheidsvinding te bevorderen. Het gaat hierbij ook om onderzoek naar de Tweede Kamer zelf. Bij een parlementaire enquête zijn getuigen verplicht te verschijnen en vinden de verhoren onder ede plaats.

wel om in te zetten in het faciliteren van de soepele winning delfstoffen en andere ‘raw resources’ (Acosta, 2013; Bhambra, 2021).⁶ Verdere verwerking van grondstoffen vond plaats op andere plekken waardoor er weinig geschoolde werkgelegenheid werd gecreëerd in het wingewest. De exploiterende landen werden op deze manier rijk door de exotische grondstoffen uit koloniale gebieden. Ook in de post-koloniale context van grondstoffenwinning werden deze patronen in stand gehouden, zowel op nationale als op internationale schaal. Wanneer de grondstoffen te duur werden om te winnen of uitgeput raakten, werden de winningsgebieden achtergelaten met de lasten, waaronder sociale ontwrichting door grootschalige landonteigeningen en een vervuild dan wel aangetast leefmilieu door bijvoorbeeld het systematisch dumpen van productieafval, olielekkages en ontbossing.

Ook binnen een land worden regio's gebruikt als wingewest. Overheden spelen een belangrijke rol om dit te faciliteren. De dynamieken zijn soortgelijk als in gekoloniseerde landen: de winsten die worden gemaakt vloeien naar de *operators*, aandeelhouders en de staat, en in de regio blijft weinig achter. In 1972 werd tijdens het eerste volkscongres in de Korenbeurs Groningen al een link gelegd tussen de gaswinning en het zijn van een wingewest binnen Nederland (Leeuwarder Courant, 1972). Tijdens dit congres werd aandacht gevraagd voor de ontwrichtende gevolgen van de gaswinning op het gebied van economische ontwikkeling en werkgelegenheid. Het is niet voor niets dat de term *Dutch disease* een paar jaar later (in 1977 door The Economist) werd geïntroduceerd: door de export van het Groningergas werd de gulden in korte tijd zoveel waard dat de export van andere producten niet meer aantrekkelijk was. Hierdoor werden

de industriële en productie sector in de regio minder aantrekkelijk en werden deze op grote schaal opgeheven met grote economische consequenties als gevolg (Karl, 1997). In de provincie Groningen werden bijvoorbeeld de activiteiten van de strokartonfabriek in Scheemda gestaakt. Zo werden langzaam de verschillen tussen het gaswinningsgebied en de rest van het land groter: in de statistieken was de provincie Groningen rijk, maar in de praktijk bleef het achter op vele (economische) indicatoren. De term *Dutch disease* kent ook doorgang in Nigeria en andere (Afrikaanse) landen (Otaha, 2012). In Nigeria was het rendement op olie zo hoog dat het uiteindelijk onaantrekkelijk werd om te investeren in andere sectoren zoals landbouw. Nigeria is hierdoor volledig afhankelijk geworden van voedselimport. De olie- en gaswinning zette dus in deze beide landen verschillende dynamieken in gang die de sociaal-economische achterstand van het gebied vergrootte (Faturoti *et al.*, 2019).

Zoals Walter Rodney aantoonde in zijn boek *How Europe Underdeveloped Africa* (Rodney, 1972) zijn de structurele uitbuiting en het raciale superioriteitsdenken die het koloniale tijdperk karakteriseerde, een essentieel onderdeel van het mondiale systeem dat tot op de dag van vandaag een extractivistisch karakter heeft behouden (Arboleda, 2020; Arrighi, 2010; Wallerstein, 1984). Kritische wetenschappers en activisten hebben het patroon van sociale en politieke marginalisatie, onteigening, ecologische verwoesting, chronische armoede, werkloosheid en gewelddadige conflicten in gebieden rijk aan fossiele bodemschatten in het mondiale zuiden gelinkt aan de eeuwenlange structurele onderontwikkeling, afhankelijkheid en achterstelling van de landen en de regio's in deze landen (Arboleda, 2020; Arrighi, 2010; Courson, 2016; Watts, 2004).

⁶ Bhambra (2021) onderscheidt vier fasen in het kapitalisme als onlosmakelijk element van de koloniale expansie: de eerste fase (van de 'lange' 16e tot de 18e eeuw) als de onteigening van land en arbeid, de tweede fase (in de 19e eeuw) als de verdere gedwongen onteigening van land, verplaatsing en vernietiging van oorspronkelijke bewoners ten bate van koloniale exploitatie als nationaal project van de imperiale mogendheden, de derde fase (in de eerste helft van de 20ste eeuw) waarin de exploitatie van arbeid 'verbeterde' aan de hand van geracialiseerde criteria, onder andere om de belastinginkomsten uit de koloniën te vergroten waarmee opkomende verzorgingsstaten konden worden betaald, en de vierde fase van neoliberalisme en autoritair populisme in de laat-twintigste eeuw.

Extractivisme en de gedragingen van multinationals

Het systematisch onttrekken van grondstoffen door (buitenlandse) mijnbouwbedrijven wordt in Latijns-Amerika gekoppeld aan de turbulente politieke geschiedenis. De mijnbouwbedrijven hebben historisch gezien veel invloed gehad en zorgen tegenwoordig nog steeds voor veel sociaal conflict en onrust (Kowszyk, 2022). Om deze reden zijn de inzichten vanuit Latijns-Amerika interessant in de bredere context van winningsactiviteiten. In Latijns-Amerika wordt het concept wingewest uitgelegd aan de hand van de term extractivisme waarin de winning van delfstoffen kan worden gezien als een spel met winnaars en verliezers, aldus Galeano (1971).⁷ Waar Galeano (1971) uitleg ver-

Winsten gaan niet naar de lokale bevolking, terwijl zij de impact van de fossiele industrie dagelijks moeten doorstaan

schaft over hoe de onderontwikkeling van het Latijns-Amerikaanse continent de vooruitgang in andere landen zoals de Verenigde Staten voedt, schrijven o.a. Gudynas (2009) en Swampa & Viale (2014) over de rol van multinationals en de ongelijkheid die zij bevorderen, voornamelijk in de *global south*. Ze leggen het complexe samenspel tussen de overheid en het bedrijfsleven bloot in de ontginning van de aarde met grote consequenties voor mens en natuur, lokaal maar ook mondiaal. De staat speelt vaak een grote rol in het scheppen van een gunstig

investeringsklimaat voor internationale bedrijven, bijvoorbeeld door het verstrekken van subsidies en het hervormen van beleid (Gudynas, 2009). De focus op het exporteren van goederen en de daarmee gepaard gaande korte productieketen, maakt dat er weinig wordt geïnvesteerd in de lokale economie en dat daardoor werkgelegenheid in de winningsregio's overblijft.

Deze gedragingen van multinationals kennen een decennialange cultuurontwikkeling, die niet makkelijk te doorbreken is (zie ook Metzke, 2023). Door de neoliberale kapitalistische denkwijzen hebben overheden zich verder teruggetrokken en hebben bedrijven vrij spel gekregen. Onder druk van aandeelhouders komen de enorme winsten niet ten goede aan de bevolking, die de impact van de fossiele industrie dagelijks moet doorstaan. Hun veiligheid, welzijn en leefomgeving worden opgeofferd zonder dat ze voldoende kunnen profiteren van de industrieën. Er worden door multinationals wel verschillende pogingen gedaan om Corporate Social Responsibility programma's - maatschappelijk verantwoord ondernemen - op te zetten, en er zijn richtlijnen voor overheden en bedrijven om burgers bij industriële activiteiten te beschermen tegen mensenrechtenschendingen (zie de *United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights*), echter met zeer wisselende resultaten en achterliggende doeleinden (Kowszyk, 2022; UN, 2022). Kowszyk beschrijft, in haar onderzoek in Latijns Amerika, dat hoe meer een multinational winstmaximalisatie nastreeft, hoe makkelijker dat conflict met de lokale bevolking escaleert. Ook concludeert ze dat conflictmanagement bij multinationals vaak inadequaat is door de gebrekkige kennis van de lokale context en haar bevolking. Tevens zijn er weinig conflictmanagement-stijlen ontwikkeld over hoe om te gaan met sociaal en ecologisch conflict, waardoor de gebruikte tactieken de conflicten vaak verergeren.

⁷ Gudynas (2009) beschrijft hoe de militaire dictatuur in het continent een voedingsbodem is geweest voor het voortzetten van het model van exploitatie. Het extractivisme lijkt in de haarvaten van het continent te zitten, en ondanks de politieke koerswijzigingen van links naar rechts en vice versa, lijken zelfs sommige progressieve leiders het extractivistische model te stimuleren.

IV

DE MAATSCHAPPELIJKE GEVOLGEN VAN EXTRACTIVISME

Impact en lessen vanuit de Niger Delta

In Nigeria voltrekt het proces van het zijn van een wingewest zich op twee niveaus: de bewoners van de Niger Delta voelen zich uitgebuit binnen het nationale toneel omdat de zuidelijke regio nooit haar eerlijke aandeel in de welvaart heeft genoten, en de politieke en economische elite uit andere delen (vooral het noorden) van het land het grootste deel van de oliewinsten opstrijkt. Het fel betwiste derivatiebeginsel is hiervan een voorbeeld. Dit principe bepaalde dat de deelstaten die deel uitmaakten van de Nigeriaanse oliegebieden in 1958 oorspronkelijk 50% en daarna 10% van de inkomsten die deze sector opleverde mochten behouden. Na jarenlange politieke twisten hierover tussen de deelstaten en de federale overheid is dit percentage uiteindelijk opgerekt tot 13%. De gemiddelde bewoner van de Niger Delta merkt hier weinig van: de structurele achterstanden waarmee vele Nigerianen, maar de Niger Delta-bewoners in het bijzonder, zich geconfronteerd zien, blijft immens.

In 2021 werd de Petroleum Industry Act (PIA) ingevoerd, die onder andere voor het derivatiebeginsel grote gevolgen heeft. De zogenaamde '*host communities*', de gebieden van gemeenschappen waar mijnbouw wordt gepleegd, ontvangen een bijdrage aan economische, sociale welvaart vanuit een Host Community

Development Trust Fund (HCDF) waaraan de oliemaatschappijen jaarlijks 3% van hun inkomsten afdragen. Echter, de criteria waarmee de status van een '*host community*' wordt toebedeeld zijn ondoorzichtig en kan worden opgeheven wanneer de betreffende gemeenschap sabotage van de olie- en gasinfrastructuur op haar grondgebied niet weet te voorkomen.⁸ Het verzet tegen de PIA onder bewoners en maatschappelijke organisaties die hun belangen vertegenwoordigen is groot. Zij zien de wet als de zoveelste manier waarop het oude koloniale model van extractie, waarbij de grondstoffen worden onttrokken uit het wingewest Niger Delta ten behoeve van welvaart in het centrum van de macht (onder het koloniale bewind lag dit in Europa, nu bij de politieke en economische elite in de noordelijke deelstaten) wordt gerepliceerd in de economische en fiscale structuur van het post-koloniale Nigeria. Zelfs de belastingheffingen die in de nieuwe wet worden opgelegd aan multinationale oliemaatschappijen gelden alleen voor de activiteiten die '*on-shore*' plaatsvinden. Daarbij heeft Shell zich juist in de afgelopen jaren bijna volledig teruggetrokken van *on-shore* activiteiten, om zich te concentreren op *off-shore* olie- en gaswinning voor de Nigeriaanse kust waar zowel belastingen als de vorderingen van '*host communities*' beter op afstand blijven (ERA/FotE, 2022).

⁸ Nwuke, K. (24 november 2021). Nigeria's Petroleum Industry Act: Addressing old problems, creating new ones. Brookings. Beschikbaar via: <https://www.brookings.edu/articles/nigerias-petroleum-industry-act-addressing-old-problems-creating-new-ones/>

Door de verwoesting van de ecologische systemen in dit kwetsbare gebied en de desastreuze gevolgen voor de gezondheid van de bewoners, is de materiële en menselijke schade als gevolg van de olie- en gaswinning gigantisch.⁹ Ook waar geen olievelden worden geëxploiteerd, doorkruist de olie-infrastructuur in de vorm van pijpleidingen en olieputten het land en de moerassen van de Niger Delta. Het onderhoud van deze infrastructuur, of deze nu nog in gebruik is of inmiddels is verlaten, is vaak ondermaats en een groot deel is verouderd, wat regelmatig leidt tot lekkages. Ook sabotage van installaties door oliedieven komt op grote schaal voor. De clandestiene oliehandel en raffinaderijen zijn uitgegroeid tot een miljoenenbusiness die gedijt onder de nalatigheid van de oliebedrijven en de corruptie van overheidsfunctionarissen. Naast de schadelijke effecten van de vervuiling op de bodem, het grondwater, het waterleven en op de publieke gezondheid, zoals onder andere aangegeven in het UNEP rapport (2011), heeft de olie- en gaswinning ook gezorgd voor maatschappelijke problemen. Zo heeft het onderscheid dat werd gemaakt door de olie- en gasbedrijven tussen ‘*host communities*’ (ontvangende gemeenschappen in wiens grondgebied winning plaatsvindt), ‘*transit communities*’ (waar pijpleidingen doorheen lopen) en andere gemeenschappen geleid tot verdeeldheid en conflict. Naast de materiële en gezondheidsschade die bewoners hebben ondervonden als gevolg van de olie- en gaswinning, is er ook sprake van grootschalige immateriële schade, waaronder de erosie van culturele instituties en sociale cohesie (Fentiman & Zabbey, 2015; UNEP, 2011).

Veel bewoners organiseerden zich en zetten zich in voor ruimere politieke, economische en ecologische zelfbeschikking. Één van de gemeenschappen in het gebied, de Ogoni die vooral wonen in het oostelijk deel van de Niger Delta, nam in deze vreedzame strijd in de jaren ‘90 het voortouw. Samen met andere minderheidsgroepen, zoals de Ijaw, voerden zij een vreedzame campagne tegen het toenmalige militaire regime en oliemaatschappij

Shell om aan de milieuvervuiling een halt toe te roepen, de bewoners meer inspraak te geven in de wijze waarop de olie-industrie plaatsvond en te zorgen voor een eerlijkere verdeling van de welvaart die de fossiele delfstoffenwinning opleverde (zie de Ogoni Bill of Rights van Movement for the Survival of the Ogoni People uit 1990 en de Kaiama Declaration van de Ijaw Youth Council uit 1998). De massale protesten werden brutaal neergeslagen door het toenmalige militaire regime. Deze geweldscampagne, waarin de rol van Shell nog steeds onderwerp is van juridische en morele controverse, heeft geleid tot de executie van leiders van de vreedzame protesten waaronder de dichter en milieuactivist Ken Saro-Wiwa in november 1995. Een rechtszaak, aangespannen tegen Shell door weduwen van vier activisten die tezamen met Saro-Wiwa ter dood waren gebracht, werd onlangs in het Nederlandse gerechtshof afgesloten. De betrokkenheid en medeverantwoordelijkheid van Shell bij de omstandigheden die leidden tot de arrestatie en executie van de vier mannen, werd door de rechter niet bewezen geacht. Desondanks blijven de nabestaanden hun strijd voortzetten tegen de verwoesting van de olie- en gaswinning, en voor erkenning van de dood van de vier mannen.¹⁰

Ondanks de transitie naar een democratische regering sinds 2000 en diverse pogingen van opeenvolgende regeringen om het tij te keren in de Niger Delta, is er nog in weinig opzichten herstel verricht. Een mensenrechttribunaal dat zich onder andere boog over de vele schendingen die plaatsvonden in de Niger Delta in en na de jaren ‘90 leidde niet tot de publieke erkenning waar velen op hoopten (Yusuf, 2018).

Het vernietigende rapport van de UNEP (2011) over de staat van het milieu in Ogoniland was een grote klap voor bewoners, ook al was het geen verrassing. Dit werd nog verergerd omdat er vervolgens nog steeds weinig gebeurde om de vervuiling, waarvan de schoonmaak zeker dertig jaar zou duren, verder te voorkomen en te

⁹ Environmental Rights Action/Friends of the Earth Nigeria meldt op haar website dat tussen 2018 en 2019 gemiddeld vijf olielekages per dag plaatsvonden in de Niger Delta: <https://erafoen.org/>. Precieze gegevens over de schaal en reikwijdte van de olielekages zijn echter controversieel. De intransparantie en controverses rond deze gegevens maken op zichzelf onderdeel uit van het probleem, zie bijvoorbeeld Watts & Zalik (2020).

¹⁰ De zaak Kiobel vs Shell werd aangespannen door Esther Kiobel, Victoria Bera, Blessing Nord Eawo en Charity Levula in 2017.

saneren. Behalve de erkenning en herstel van de ecologische schade, werd na het militaire regime van Abacha en terugkeer van de democratie in Nigeria sinds 2001 wel een poging gewaagd om te reflecteren op de schendingen van mensenrechten en waardigheid onder het dictatoriaal bewind. Een mensenrechtentribunaal werd door toenmalig president Obasanjo in het leven geroepen om schendingen te documenteren. Ook het hoofd van de Shell dochteronderneming in Nigeria (SPDC) werd daar gehoord vanwege misstanden in de Niger Delta, waaronder de onderdrukking van het Ogoniverzet. Het rapport dat dit Oputa-tribunaal vier jaar later publi-

Keep the oil flowing, ten koste van veiligheid en welzijn van omwonenden

ceerde verdween echter in een lade en voor de bewoners van de Niger Delta leverde deze interventie weinig op. Overigens ging dit proces van reflectie op en verantwoording van de schendingen onder het post-koloniale bewind, nooit dieper in op de structurele dimensies van het begane onrecht.¹¹ In vele rapporten van onder andere Amnesty International komt naar voren hoe de verstrengeerde relatie tussen Shell en de Nigeriaanse overheid de voorwaarden heeft geschapen voor een niets ontziende ethos van: *'keep the oil flowing'* ten koste van de veiligheid, het welzijn en ook de levens van omwonenden. Maar tot op de dag van vandaag vragen bewoners op alle manieren die binnen hun bereik liggen, door middel van rechtszaken, petitities, publieke manifestaties, om erken-

ning van het onrecht dat hen is aangedaan. Ook internationale rechtszaken waarbij eisers de moedermaatschappij van Shell in Nederland en het Verenigd Koninkrijk tot verantwoording roepen komen steeds vaker voor. De overwinning in één van deze rechtszaken van vier boeren en hun gemeenschappen die samen met Milieudefensie Shell verantwoordelijk stelden voor de gevolgen van olielekages op hun land, biedt hoop. Maar de vraag om erkenning van het historische leed van de bewoners van de Niger Delta en herstel van de structurele schade die hen door de olie- en gaswinning in hun gebied is berokkend, blijft tot nu toe onbeantwoord.

Een evaluatie van de voortgang met betrekking tot de implementatie van de aanbevelingen van het UNEP rapport in 2020, dat werd uitgevoerd door Amnesty International, ERA/FotE Nigeria, FotE Europe en Milieudefensie (2020) komt tot de slotsom dat het effectieve herstel van de verontreiniging en andere schade als gevolg van de olie- en gaswinning in Ogoniland in verre mate ontoereikend is (Amnesty International *et al.*, 2020, p. 30).

Naast de persoonlijke zoektocht naar erkenning en herstel van gezinnen zoals dat van de eiseressen in de Kiobelzaak, heeft zich recent een tweede geschil tussen Shell en de gedupeerden in de Niger Delta in de publieke discussie ontvouwen. In 2021 besloot Shell om nagenoeg alle projecten aan land in de Niger Delta te verkopen (zie Shell Nigeria, 2021; Shell Nigeria 2022). Oliediefstal, sabotage en onrust in de Niger Delta werden als belangrijkste reden genoemd, maar ook het streven van de Nigeriaanse regering naar meer lokaal eigendom van de oliewinningsindustrie (Shell, 2022). Maar bewonersorganisaties vrezen dat Shell zich zo wil onttrekken aan zijn verantwoordelijkheden, bijvoorbeeld door het voorkomen van toekomstige claims waarvoor Shell de (toekomstige) schade zou moeten herstellen (ERA/FotE, 2022). In het privaatrecht valt dit risico onder de erfenaansprake-

¹¹ Yusuf, H. (2018). Colonialism and Dilemmas of Transitional Justice in Nigeria. *International Journal of Transitional Justice*, 12(2): pp. 257. DOI: <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijy006>

lijkheid die kan worden onderhandeld als onderdeel van een verkoopproces. In de praktijk is het echter ingewikkelder. Dit soort overnames monden uit in het afschrijven van de problemen op partijen die vaak de middelen dan wel de interesse ontberen om ze op te lossen.

De maatschappelijke discussie over de vraag of deze desinvestering een oplossing is, is recent weer hevig opgelaaid, naar aanleiding van een rechtszaak waarin Aiteo (een Nigeriaans bedrijf dat een van Shell's projecten in Nembe in de Niger Delta heeft verworven) Shell ervan beschuldigde de koper niet te hebben geïnformeerd over de slechte staat van de infrastructuur. In afwachting van een miljoenenclaim is het vertrek van Shell uit de Niger Delta momenteel opgeschort. Het Nigeriaanse Hoogerechtshof heeft verklaard dat het bedrijf moet wachten op de uitkomst van een andere rechtszaak waarin Shell verantwoordelijk wordt gehouden voor een olielekkage in 2019. Hier beval een lagere rechtbank Shell om 1,95 miljard dollar te betalen aan lokale gemeenschappen. Het bedrijf, dat zegt dat het de lekkage niet heeft veroorzaakt, gaat in beroep.¹² De Petroleum Industry Act (2021) geeft aan dat bij de verkoop van olie- en gasbezittingen voldaan moet worden aan een aantal basale voorwaarden: de koper moet geregistreerd staan in Nigeria, moet een goede reputatie hebben en moet over de technische kennis, ervaring en financiële middelen beschikken om verantwoord te kunnen opereren. Maar de nieuwe wetgeving biedt geen duidelijkheid over hoe vertrekkende oliemaatschappijen, zoals Shell, zich moeten verhouden tot hun nalatenschap van vervuiling, gedateerde en slecht onderhouden infrastructuur en de huidige, maar ook toekomstige eco-sociale verwoesting in het gebied (Amnesty, 2023).

In de rechtszaken die worden aangespannen tegen Shell in Nigeria, waaronder enkele transnationale claims die

voor het Gerechtshof in Den Haag en de Supreme Court in Londen zijn gebracht, wordt duidelijk dat de oliemaatschappij vooral vreest voor precedentwerking als het compensatie biedt aan hele gemeenschappen. Zo vroeg de rechter in de zaak Akpan en anderen versus Shell in Den Haag waarom Shell geen schikking zocht met de eisers die vroegen om herstel en compensatie naar aanleiding van drie afzonderlijke olielekkages verspreid over vier dorpen. De advocaat van de gedaagden antwoordde dat dit in de praktijk dan niet alleen voor de vier individuele eisers zou gelden, maar dat alle bewoners hier vervolgens bij betrokken zouden willen zijn, wat voor Shell een te groot financieel risico met zich meebracht.¹³ Het scheppen van een precedent¹⁴ voor het compenseren van volledige gemeenschappen voor collectieve, historische en toekomstige schade, in plaats van individuele eisers voor nauw te definiëren schade op incidentele basis, kan immers de sluizen openzetten voor claims die de verantwoordelijkheid oprekken, ver voorbij wat Shell bereid is te aanvaarden.

Het is duidelijk dat de praktijk van de oliemaatschappijen om de schade die ontstaat als gevolg van hun werkzaamheden uitsluitend op individuele basis af te handelen, de mogelijkheid om werkelijk rekenschap af te leggen voor de geleden schade in de weg zit. De overheid speelt een belangrijke rol in het creëren van wet- en regelgeving waarbij, juist in een periode waarin Shell zich steeds meer terugtrekt uit de *on-shore* winningsactiviteiten, een heldere weg voorwaarts wordt geschetst voor het herstel van de schade en schendingen die ruim zestig jaar olie- en gaswinning in de Niger Delta met zich meebrachten. Hierbij moet niet alleen gekeken worden naar directe en materiële schade, maar ook naar de menselijke, ecologische en maatschappelijke kosten van de welvaart waar de bewoners van de Niger Delta nauwelijks van hebben geprofiteerd.

¹² Zie: Bassey, N. (26 oktober 2022). 'Stealing the Nation'. The Guardian Nigeria. Beschikbaar via: <https://guardian.ng/opinion/stealing-the-nation/>. En ook: Arisenews (2021). Shell, ExxonMobil Face Huge Remediation Charges in Nigeria Over Abandoned Offshore. Beschikbaar via: <https://www.arise.tv/shell-exxonmobil-face-huge-remediation-charges-in-nigeria-over-abandoned-offshore-assets/>

¹³ Aantekeningen van de auteur bij observatie van de hoorzitting in de rechtszaak van Akpan en anderen vs Shell (9 oktober 2020, gerechtshof Den Haag).

¹⁴ Een precedent is een gebeurtenis waarop men zich kan beroepen en kan eisen in dezelfde omstandigheden dezelfde behandeling te krijgen.

Impact en lessen vanuit de provincie Groningen

Het parlementaire enquête rapport bevestigt wat veel Groningers al langer wisten: het gas uit Groningen kwam niet ten bate van de regio (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2023). In 2011 concludeerde de Algemene Rekenkamer al dat slechts 1% van het Fonds Structuurversterking (FES) - een fonds dat grotendeels gefinancierd werd door de aardgasbaten - naar Noord-Nederland is gevloeid; en dat 88% naar de Randstad ging. Deze scheve verdeling legt bloot hoe andere delen van het land, door het bekostigen van infrastructurele werken zoals de Betuwelijn maar ook randstedelijke wegen en de haven in Rotterdam, profiteerden van de gasbaten (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2023). Dit werd ook zichtbaar in de Rijksbegroting - in de jaren 70 kwam zo'n 5 tot 12% uit de gasbaten en op het hoogtepunt in 1982, 19%. De inkomsten voor de staat bleven een belangrijke drijfveer voor het winnen van gas ondanks de veiligheidsrisico's (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2023) en er is dan ook jarenlang actief investeringsbeleid gevoerd dat niet ten bate kwam van de regio. Milikowski (2022) beschrijft hoe er in de Noordelijke provincie structureel minder is geïnvesteerd omdat het rendement van andere regio's hoger zou zijn. Het idee was dat de Noordelijke regio uiteindelijk zou profiteren van de investeringen in kansrijkere regio's zoals de Randstad. In de praktijk is dit niet zo gebleken. Veel van de voorzieningen in de regio zijn afgeschaald en/of wegbezuinigd. Ook loopt de regio op vele sociaal-economische indicatoren achter op de rest van het land.

De discoursanalyse van Van Kessel *et al.* (2023) schetst een beeld van hoe de regio en haar inwoners, bestuurders en klokkenluiders al sinds de jaren 80 een afwijzende behandeling kregen bij het aankaarten van de negatieve gevolgen van de gaswinning. Er is veel gedaan om de negatieve geluiden weg te zetten als een 'Calimero complex', of een probleem van de regio en deze actief te ontkennen, af te zwakken, bagatelliseren en het narratief te veranderen. Na de bekende beving in Huizinge (M3.6) kwam in 2012, na decennialange ontkenning, de publieke ommekeer. De link tussen gaswinning en

aardbevingen kon niet langer ontkend worden. Echter, achter gesloten deuren werd erkenning niet omgezet in daden: financieel gewin bleek nog steeds de bovenaan te voeren toen de gaskraan, tegen het advies van de toezichthouder, verder werd opengedraaid.

De gevolgen die de lokale bevolking in Groningen ervaart, is dat het zijn van een wingewest gepaard gaat met een veronachtzaming van de negatieve sociale, milieu, veiligheids en economische gevolgen. Vele huizen, erfgoed, infrastructuur, scholen, kerken en andere panden hebben schade en zijn onveilig door de vele aardbevingen. Dit gaat gepaard met sloop en verlies van erfgoed, een immense versterkingsoperatie en een ontwrichtende bureaucratie (NOS, 2022; Stroebel *et al.*, 2022; Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2023). Bewoners hebben jarenlang de causaliteit tussen winning en schade moeten bewijzen en de procedures die zij door moeten om schade te herstellen en hun huis versterkt te krijgen heeft voor een grote groep mensen gezondheidsklachten als gevolg. Er is momenteel (nog steeds) veel onduidelijkheid over de staat en toekomst van vele huizen. Onlangs werd ook duidelijk dat het zwaartepunt van de Nederlanders die met energiearmoede kampt, boven de gasbel woont (Mulder *et al.*, 2021).

In het parlementaire enquête rapport werd de samenwerking tussen de exploitant NAM, het moederbedrijf Shell, Exxonmobil en de overheid duidelijker. De belangenverstrengeling tussen de bedrijven en de staat was innig. De parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen beschrijft in detail hoe de afhankelijkheid van de overheid op de expertise en kennis van de oliebedrijven zich ontwikkelde en hoe deze dezelfde koers bleef varen. Ondanks de roep van de toezichthouder om meer capaciteit, bleef zij uitgedekt en was zij hierdoor lange tijd niet in staat om gedegen onderzoek te doen, noch had zij het mandaat om de NAM en de staat aan te spreken op de veiligheidsrisico's die zij namen. Al met al heeft dit ertoe geleid dat het blijven winnen, onder

het mom van leveringszekerheid, catastrofale gevolgen heeft voor inwoners van het gaswinningsgebied.

Inmiddels vinden de schadeafhandeling en de versterking plaats onder publieke regie. Al jaren wordt van beterschap gesproken, maar de overheid lijkt niet in staat de gecreëerde problemen adequaat op te lossen. Door de focus op het afleggen van publieke verantwoording voor uitgegeven gelden en de invloed van de NAM zijn financiële, juridische en technische overwegingen leidend in het opgerichte - voor bewoners bureaucratische - systeem. Het uitgangspunt is dat burgers niet beter mogen worden van de versterking van hun huis. Iets wat volgens de richtlijnen *United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights* en de *International Finance Corporation* - onderschreven door aandeelhouder Shell - juist wordt aangemoedigd.¹⁵ Hierin staat dat burgers bij een gedwongen verhuizing, geschikte voordelen mogen krijgen.

Wanneer er wel wordt overgegaan tot compensatie voor het geleden leed is dit vaak financieel, waardoor de achterliggende gevoelens zoals onrecht niet opgelost zijn. Het is hierbij ook belangrijk te benoemen dat veel van het beleid voor compensatie en erkenning voortkomt uit jarenlange strijd vanuit bewoners. Door de aanbevelingen van de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen en de kabinetsreactie lijkt er nu meer aandacht te zijn voor de problematiek, wordt er ingezet op het terugdringen van de juridificering en zou er ruim baan moeten komen voor een gebiedsgerichte, integrale aanpak.

Welke lessen kunnen we trekken uit de gaswinning uit het Groningenveld? Allereerst liet de verstrengelde relatie tussen de NAM en de staat het niet toe om besluiten te nemen die ten goede kwamen aan de regio en bewoners. Doordat de gevolgen niet voortijdig aangepakt en verholpen zijn, sluit het Groningenveld en blijft er voor miljarden aan gas ondergronds. Het risico

van het niet goed omgaan met maatschappelijke gevolgen leidt dus tot aantasting van ondernemerschap en reputatieschade. Tevens is het vertrouwen vanuit inwoners in de overheid hevig aangetast. Het lijkt dus raadzaam meer afstand te creëren tussen industrie en overheden, waardoor er ruimte ontstaat voor onafhankelijke kennisopbouw en betere afwegingen. Daarnaast zien we dat maatschappelijke inzichten in Groningen zijn weggedrukt en dat in de oplossingsrichtingen niet is gekeken vanuit de bewoners en wat zij nodig hebben. Pogingen om te komen tot erkenning zijn vooral gericht op financiële compensatie, terwijl dit de problemen die bewoners van dag tot dag ervaren niet oplost.

Als laatste is gebleken dat de Nederlandse overheid niet is toegerust om op te komen voor de belangen van bewoners in relatie tot de gaswinning, noch had zij het vermogen om de gecreëerde problemen publiekelijk over te nemen en op te lossen. Dit is niet alleen schadelijk gebleken voor de bewoners zelf maar uiteindelijk ook voor de reputatie van de NAM, haar moederondernemingen Shell en ExxonMobil en de overheid.

Het trekken van lessen uit deze casuïstiek is belangrijk gezien de grote opgave waar Nederland voor staat om de CO₂-uitstoot terug te dringen en hernieuwbare energiebronnen aan te boren. Zoals beschreven door Cuppen *et al.* (2020) is er in Nederland sprake van *controversy spillovers*, wat inhoudt dat de negatieve maatschappelijke gevolgen van energieprojecten invloed hebben op het draagvlak voor de uitvoering van nieuwe projecten. De voorwaarden en acties om een *social license to operate* te krijgen zijn niet op orde en de lessen van het gaswinningsdossier lijken dan ook onvoldoende te zijn getrokken.

Het verkrijgen van meer draagvlak en een betere bescherming van burgers zou kunnen worden gedaan door het invoeren van *social impact assessment* (SIA) in de Nederlandse Mijnbouwwet. Dit zou een verplicht

¹⁵ Zie International Finance Corporation (2012). Performance Standard 5: Land Acquisition and Involuntary Resettlement. Beschikbaar via: <https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/2010/2012-ifc-performance-standard-5-en.pdf>

onderdeel moeten zijn voor aanvang van elk nieuw energieproject.¹⁶ Het zal de huidige problemen niet oplossen, maar het zal wel een andere manier van opereren stimuleren bij bedrijven en een andere manier van doen bij de overheid. Een SIA wordt vooral aangeraden in gevallen van een kwetsbare bevolking of wanneer er een voorgeschiedenis is in een gebied dat hierom vraagt. Voorafgaand aan het uitgeven van een vergunning zou er tijdens een SIA een participatieplan moeten komen. Alle stakeholders worden hierbij betrokken. Bewoners zouden hierin niet alleen geïnformeerd moeten worden, maar echt zeggenschap moeten krijgen (*Free, Prior and*

Informed Consent). Daarnaast moet er een manier gevonden worden om mee te delen in de opbrengsten. Samen met de stakeholders wordt er gekeken naar het mogelijke project en de potentiële impact en mitigatie mogelijkheden. Ook wordt er een sociaal-economische nulmeting uitgevoerd. Wanneer er wordt gekozen voor het project zou het bedrijf jaarlijks aan de stakeholders verantwoording moeten afleggen om aan te tonen dat zij verantwoord energie winnen of opwekken. Dit zou de machtsverhoudingen ten goede komen. Daarnaast committeert een bedrijf zich voor een lange tijd aan de regio en blijft zij verantwoordelijk voor schade in de toekomst.

V

REFLECTIE OP GEDRAGINGEN MULTINATIONALS EN OVERHEDEN

Ondanks verschillen in context, ernst en omvang zien we belangrijke overeenkomsten tussen de twee casussen. Ze duiden dat de gedragingen van bedrijven en overheden structureel van aard zijn en een mondiaal probleem vormen. De casussen zijn informatief voor het identificeren van verschillende patronen en overeenkomsten in hoe bedrijven en overheden omgaan met de gevolgen van olie- en gaswinning voor bewoners en hun leefomgeving.

Allereerst zien we dat er opzettelijk geen transparantie is over samenwerkingsovereenkomsten tussen de staat en de multinationals en de afgesloten exportcontracten. Dit is ook één van de redenen dat het organiseren van tegenmacht ingewikkeld is. In de contracten ligt de focus op winstmaximalisatie door zo snel en zo veel mogelijk

beschikbare grondstoffen te winnen.

De investeringen in het gebied en andere kosten worden vaak zo laag mogelijk gehouden. Wanneer er maatschappelijke onrust optreedt, wordt er in eerste instantie zo veel mogelijk het zwijgen opgelegd aan tegengeluiden, mits dit niet langer houdbaar is volgt ontkenning en het actief afzwakken van de problematiek. Soms wordt er ook geprobeerd het narratief rondom de problemen zo te wijzigen dat er verwarring ontstaat. Er worden afleidingsmanoeuvres ingezet zoals het inzetten van onderzoek om negatieve gevolgen te onderzoeken. In de tussentijd wordt er doorgeproduceerd met het verlies van *social license to operate* of zelfs zonder waarbij de randen van de wet- en regelgeving worden opgezocht of de overheid dusdanig wordt beïnvloed dat deze ten gunste van het bedrijf wordt aangepast.

¹⁶ Zie ook het artikel van Zalik & Osuoka (2020).

Wanneer er wel volledige erkenning is van de schade wordt een technische benadering gehanteerd voor het bepalen van schade en volgt er minimale financiële compensatie met weinig oog voor rechtvaardigheid of zicht op een structurele oplossing. Schadecompensatie is vaak bureaucratisch en de bewijslast ligt bij de bewoners waardoor de machtsverhoudingen meer op scherp komen te staan: wantrouwen voert de boventoon. De aanpak en de constante wijzigingen hierin hebben vaak als gevolg dat gemeenschappen tegen elkaar worden uitgespeeld. Hierin speelt precedentwerking een grote rol, zoals ook duidelijk werd in beide casussen: “De juridische afdelingen van de oliemaatschappijen lijken bang te zijn voor de precedentwerking elders ter wereld van al te royale vergoeding voor gedupeerden” (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2023, p.63).

Focus op winstmaximalisatie, problematiek wordt ontkend en afgezwakt

Uiteindelijk is de inadequate reactie vanuit bedrijven en overheden datgene dat maakt dat de sociale en/of ecologische ramp die zich voltrekt erger wordt en de gekozen aanpak vervolgens de bron van het probleem wordt. Zowel industrie als de overheid - die of medeverantwoordelijk is, of niet de juiste tegenmacht kan bieden - schaden de relaties met elkaar en met omwonenden.

Al met al worden schadeherstel, veiligheid en de maatschappelijke gevolgen door de oliebedrijven, en Shell specifiek, vooral gezien in termen van geofysische, technische en bedrijfs- juridische processen met een

financiële focus. In de Niger Delta wordt dat in het vaststellen van de gradaties van vervuiling duidelijk, waarbij precies moet worden aangetoond dat de schade herleidbaar is tot een specifieke lekkage: een haast onmogelijke opgave in een context waar meerdere olie lekkages zich in hetzelfde gebied in de loop van jaren afspelen (Watts & Zalik, 2020; Zalik & Osuoka, 2020). De manier waarop de mate van vervuiling en de oorzaak van lekkages wordt bepaald, is daarnaast niet transparant en deze metingen lopen uiteen en zijn niet altijd betrouwbaar, zelfs in zulke mate dat de teams die de metingen uitvoeren worden gelinkt aan corruptie en de verweven belangen van de overheid en oliesector (*ibid.*). In Groningen is hetzelfde aan de hand. Decennialang hebben bewoners de causaliteit tussen schade en onveiligheid en de gaswinning moeten bevechten.

De rol van kennis in de reactie op de problematiek is controversieel. In Groningen werd dit door de parlementaire enquêtecommissie zelfs ‘laakbaar’ genoemd (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2023). Beide casussen laten zien dat overheden niet genoeg kennis van zaken hebben en leunen op de industrie, dat kennis strategisch wordt ingezet om keuzes te maken ten behoeve van de winning en dat er geen transparantie is over de beschikbare kennis, noch is deze altijd onafhankelijk. Ook tonen beide casussen dat de kennis van burgers niet wordt ingezet, maar juist wordt weggedrukt. Dit zie je bijvoorbeeld in rechtszaken en in andere procedures. Hier wordt technische kennis als valide geacht, niet de ervaring en kennis van de bewoner zelf. In de Niger Delta gaat het om bewijslast over vervuilde en beschadigde grond. Nauwe kaders van toxicologische rapportages en geologische metingen zijn leidend, niet de inzichten en kennis die bewoners hebben van de veranderde omgeving (Sandlos & Keeling, 2016; Sawyer, 2022). In Groningen moeten bewoners opboksen tegen vele ingenieurs, modellen, contouren en een trillingstool (Derksen & Gebben, 2022). Ook wordt sociaal-maatschappelijk onderzoek te weinig meegenomen in beleidsvorming.

Moreira *et al.* (2022) wijzen erop dat binnen bedrijven en haar werknemers vaak denkfouten aanwezig zijn en voortbestaan over de gedragingen van de lokale bevol-

king. Dit varieert van subjectiviteit, onvoorspelbaarheid, irrationeel, hebzuchtig tot rigide. Deze denkfouten zorgen ervoor dat actoren tegenover elkaar komen te staan en het verkrijgen van een *social licence to operate* uiteindelijk op het spel staat. Dit wordt ook bevestigd door Metzke (2023) die concludeert dat Shell de maatschappelijke onrust die haar activiteiten met zich meebrengt, ziet als een risico voor haar bedrijfsvoering. Deze houding is uiteindelijk funest voor zowel de overheden die samenwerken met de olie- en gaswinningsindustrie maar ook voor de bedrijven zelf. Niet reageren op de negatieve gevolgen van bedrijfsactiviteiten leidt tot reputatieschade voor beide en uiteindelijk tot meer kosten.

Om herhaling van de huidige problematiek te voorkomen is er bij bedrijven en overheden een verandering in de denkwijze nodig. Één waarin het publieke belang en de belangen van bewoners ook meegewogen worden in

Om herhaling van de problematiek te voorkomen is een verandering in denkwijze nodig

winningsactiviteiten. Dit zou betekenen dat de logica van winstmaximalisatie vervangen moet worden door een moreel en ethisch bedrijfsmodel waarin ook overheden een ander kader scheppen voor de industrie en waarin de verhoudingen met burgers worden herzien.

Nawoord Niger Delta en Groningen

Zowel de Niger Delta als Groningen hebben zich moeten offeren als wingewest, waarvan de gevolgen nog decennialang en generatieslang zichtbaar zullen zijn. Het opzetten van activiteiten in de ondergrond zijn onlosmakelijk verbonden met de bovengrond en de gevolgen voor bewoners kunnen niet in geld uitgedrukt noch gecompenseerd worden. Door de negatieve gevolgen en reputatieschade trekken zowel in de Niger Delta als in Groningen de Shell en de NAM zich respectievelijk terug met een controversiële nalatenschap in de regio's.¹⁷ In de Niger Delta worden winningslocaties verkocht aan

Nigeriaanse bedrijven die vaak minder capaciteit hebben om iets aan de vervuiling te doen. Door het ontbreken van een samenhangend exit-plan voor terugtrekkende multinationals, leidt het er volgens milieuorganisaties toe dat deze bedrijven kunnen vluchten voor hun historische en toekomstige verantwoordelijkheden. Chima Williams, directeur van Environmental Rights Action/Friends of the Earth, benadrukt dat niet alleen oliemaatschappijen zoals Shell, maar ook de Nigeriaanse overheid moeten zorgen dat desinvesteringen gepaard gaan met het opzetten van een breed gedragen proces

¹⁷ In 2021 besloot Shell om alle projecten aan land in de Niger Delta te verkopen (Shell, 2022). Sinds 2010 is het al begonnen met de verkoop van zijn *onshore-assets*, om zich steeds meer te concentreren op zijn *offshore-activiteiten*. Olie-diefstal, sabotage en onrust in de Niger Delta werden als belangrijkste reden genoemd, maar ook het streven van de Nigeriaanse regering naar meer lokaal eigendom van de oliewinningsindustrie. Maar bewonersorganisaties vrezen dat Shell zich zo wil onttrekken aan zijn verantwoordelijkheden en ook toekomstige claims om (toekomstige) schade te herstellen. In het privaatrecht valt dit risico onder de erfenaansprakelijkheid die kan worden onderhandeld als onderdeel van een overnameproces. In de praktijk is het echter ingewikkelder. Inmiddels is Shell verwikkeld geraakt in een aantal juridische conflicten met o.a. de nieuwe eigenaars van deze projecten en de aansprakelijkheid voor historische en doorgaande vervuiling.

en herstelfonds waar ook nieuwe investeerders en vertegenwoordigers van lokale gemeenschappen aan deelnemen, en zich toeleggen op de noden en kansen voor de regio (ERA/FotE, 2022 en persoonlijk interview met Chima Williams in Port Harcourt, mei 2023). In Groningen wordt de NAM verkocht door Shell en Exxonmobil en worden verantwoordelijkheden overgedragen. Het privaat en het publieke bestel zijn beide niet in staat gebleken de problemen op te lossen. Bewoners blijven achter met de ongewenste erfenis van de fossiele industrie. Het is niet voor niets dat ook in Groningen aandacht wordt gevraagd voor een gedegen exit-plan. De voormalig toezichthouder Jan de Jong roept de NAM op een exit-plan te maken waarin minimalisatie van toekomstige problematiek centraal staat en langdurige monitoring van het Groningenveld wordt gewaarborgd om lessen te trekken voor toekomstige gaswinning.¹⁸

Hierin zou er ook een verplichting kunnen komen om eeuwigheidslasten (*eternity costs*) vast te leggen in een fonds. Dit hint op een denkwijze waarin industrie en bedrijfsleven zorg dragen voor de huidige en toekomstige gevolgen van mijnbouw. In Duitsland wordt deze denkwijze omarmt bij het sluiten van de kolenmijn - ook al is dit voornamelijk financieel - door het opzetten van een fonds om toekomstige generaties (100+ jaren) te compenseren en geofysisch, ecologisch en maatschappelijk herstel te bevorderen (Oet *et al.*, 2019). Op het moment valt het nog te bezien of de juiste lessen getrokken zijn en of er niet overhaast vrij spel wordt gegeven aan nieuwe en oude spelers ten behoeve van de energietransitie.

¹⁸ Zie: Luyendijk, W. (5 juni 2023). Oud-toezichthouder Groningen dringt aan op exitplan: ook buiten het gasveld worden nu bevingen gemeten. NRC. Beschikbaar via: <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/06/05/oud-toezichthouder-groningen-dringt-aan-op-exitplan-ook-buiten-het-gasveld-worden-nu-bevingen-gemeten-a4166435>

LITERATUURLIJST

- Acosta, A. (2013). Extractivism and neoextractivism: two sides of the same curse. In: Lang, M. & Mokrani, D. *Beyond Development Alternative Visions from Latin America* (p. 61- 86). Transnational Institute/Rosa Luxemburg Foundation.
- Algemene Rekenkamer (2011). Rapport bij het Jaarverslag 2010: fonds economische structuurversterking. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Amnesty International (2023). Tainted Sale? Why Shell's Divestment from the Niger Delta Must Not Harm Human Rights.
- Amnesty International, Environmental Rights Action/Friends of the Earth Nigeria, Friends of the Earth Europe en Milieudefensie (2020). No Clean-up, No Justice. An Evaluation of the Implementation of UNEP's Environmental Assessment of Ogoniland, Nine Years On.
- Arboleda, M. (2020). *Planetary Mine. Territories of Extraction under Late Capitalism*. London/New York: Verso.
- Arrighi, G. (2010). *The Long Twentieth century: Money, Power and the Origins of our Times*. London/New York: Verso.
- Bakema, M. M., Parra, C., & McCann, P. (2018). Analyzing the Social Lead-Up to a Human-Induced Disaster: The Gas Extraction-Earthquake Nexus in Groningen, The Netherlands. *Sustainability*, 10(10), [3621]. DOI: <https://doi.org/10.3390/su10103621>
- Bhambra, G.K. (2021). Colonial global economy: towards a theoretical reorientation of political economy. *Review of International Political Economy*, 28(2): 307-322. DOI: 10.1080/09692290.2020.1830831
- Busscher, N., Postmes, T., Hupkes, S., & Adams, W. (2021). *Eindrapportage 'Perspectief van bewoners in de versterking'*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen.
- Commissie Bodemdaling. (2020). Status rapport 2020 en Prognose tot het jaar 2080. Bodemdaling door aardgaswinning in Groningen, Friesland en het noorden van Drenthe. Beschikbaar via: <https://commissiebodemdaling.nl/files/Status%20rapport%202020%20bodemdaling%20Noord-Nederland-final.pdf>
- Courseon, E.E. (2016). Spaces of Insurgency: Petro-Violence and the Geography of Conflict in Nigeria's Niger Delta. Ongepubliceerd promotieonderzoek: UC Berkeley.
- Cuppen, E., Ejderyan, O., Pesch, U., Spruit, S., Van de Grift, E., Correljé, A., & Taebi, B. (2020). When controversies cascade: Analysing the dynamics of public engagement and conflict in the Netherlands and Switzerland through "controversy spillover". *Energy Research & Social Science*, 68, 101593.
- Derksen, W., & Gebben, M. (2022). *Groningen en de bevingen. Hoe kennis beleid nauwelijks beter maakt*. Den Haag: Boom Bestuurskunde.
- Dückers, M., Kanis, B., Van der Molen, J., Gerbecks, J., Boendermaker M., Berends, S., & Stroebe, K. (2023). De psychosociale impact van de gaswinningsproblematiek op bewoners in 2021 en 2022: Eindrapport Gronings Perspectief fase 3. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- ERA/FotE (2022). Policy Brief on International Oil Companies Divestment in the Niger Delta & Local Communities' Concern.
- Faturoti, B., Agbaitoro, G. & Onya, O. (2019). Environmental Protection in the Nigerian Oil and Gas Industry and Jonah Gbemre v. Shell PDC Nigeria Limited: Let the Plunder Continue? *African journal of international and comparative law* 27(2): 225-245.

Essays

- Fentiman, A. & Zabbey, N. (2015). Environmental degradation and cultural erosion in Ogoniland: A case study of the oil spills in Bodo. *The Extractive Industries and Society*, Volume 2 (4), 615-624.
- Gudynas, E. (2009). "Diez Tesis Urgentes Sobre el Nuevo Extractivismo: Contextos Y Demandas Bajo El Progresismo Sudamericano Actual." In: *Extractivismo, Política Y Sociedad*,
- Schuldt, J., Acosta, A., Barandiarán, A., Bebbington, A., Folchi, M. (Eds.) 187- 225. Quito: Centro Andino de Acción Popular –CAAP- Centro Latinoamericano de Ecología Social – CLAES.
- Howarth, S., & Jonker, J. (2007). *Powering the Hydrocarbon Revolution, 1939-1973. A History of Royal Dutch Shell*, vol 2. London: Oxford.
- Kessel, van, A. Brouwer, J.W., Harmsma, J., Savenije, L. & Steenbergen, L. (2023). Discoursanalyse aardgaswinning Groningen. Nijmegen: Radboud Universiteit, Centrum voor Parlementaire Geschiedenis.
- Karl, T.L. (1997). *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States*. Oakland: California University Press.
- Kowszyk, Y. (2022). Contemporary discourses around corporate social responsibility and their influence on business and society relations. Doctoral thesis. University of Groningen, University of Barcelona. Beschikbaar via: https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/193999/1/YK_PhD_THESIS.pdf
- Leeuwarder Courant (1972). Groningen geen wingewest. Beschikbaar via: <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?-query=volkscongres+korenbeurs+wingewest&coll=ddd&i-identificer=ddd:010618976:mpeg21:a0418&resultsidentificer=ddd:010618976:mpeg21:a0418&rowid=6>
- Metze, M. (2023). *Hoog spel - De politieke biografie van Shell*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Milikowski, F. (2022). *Een klein land met verre uithoeken. Ongelijke kansen in veranderend Nederland*. Amsterdam: Atlas contact.
- Moreira, S., Vanclay, F., & Esteves, A.M. (2022). Fallacies about communities that lead to failed community relations. *Impact Assessment and Project Appraisal* 40(2), 156-167.
- Mulder, P., Dalla Longa, F., & Straver, K. (2021). De feiten over energiearmoede in Nederland. Inzicht op nationaal en lokaal niveau. Amsterdam: TNO.
- NCG. (2023). 31 mei 2023 Maandrapportage. Beschikbaar via: <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/actueel/nieuws/2023/07/03/maandrapportage-31-mei-2023>
- NOS Nieuws (28 september 2022). Groningen: tot nu toe 880 panden gesloopt door gaswinning. <https://nos.nl/artikel/2446109-groningen-tot-nu-toe-880-panden-gesloopt-door-gaswinning>
- Obi, C.I. (2010). Oil Extraction, Dispossession, Resistance, and Conflict in Nigeria's Oil-Rich Niger Delta. *Canadian Journal of Development Studies*, 30:1-2, 219-236, DOI: 10.1080/02255189.2010.9669289
- Oet, P., Brauers, H., & Herpich, P. (2019). Lessons from Germany's hard coal mining phase-out: policies and transition from 1950 to 2018. *Climate policy*, 20, No. 8, 963-979.
- Okonta, I. & Douglas, O. (2001). Where vultures feast: *Shell, Human Rights, and Oil in the Niger Delta*. San Francisco: Sierra Club Books.
- Osuoka, I. & Zalik, A. (2010). The Dilemmas of Global Resistance against Extractive Capital: The Oilwatch Network in Africa. *Canadian Journal of Development Studies*, 30:1-2, 237-257. DOI: 10.1080/02255189.2010.9669290
- Otaha, J. O. (2012). Dutch Disease and Nigeria Oil Economy. *African Research Review*, 6(1), Serial No. 24.
- Postmes, T., Lekander, B., Stroebe, K.E., Greven, F., & Broer, J. (2017). *Aardbeving en Gezondheid 2016*. Groningen: GGD Groningen.

- Rodney, W. (1972). *How Europe Underdeveloped Africa*. London/New York: Verso Books.
- Sawyer, S. (2022). *The Small Matter of Suing Chevron*. Durham and London: Duke University Press.
- Sandlos, J. & Keeling, A. (2016). Toxic Legacies, Slow Violence, and Environmental Injustice at Giant Mine, Northwest Territories, *The Northern Review*, 42.
- Shell Nigeria (2021). Nigeria Briefing Notes for 2021 Business Activities. Beschikbaar via https://www.shell.com.ng/media/nigeria-reports-and-publications-briefing-notes/_jcr_content/par/toptasks.stream/1653314607835/69fc020fd40d0764f3d455c7cf3e3b89855f9512/shell-nigeria-briefing-notes-2021-updated.pdf
- Shell (2022). Annual Report and Accounts 2022. Beschikbaar via <https://reports.shell.com/annual-report/2022/>
- Shell Nigeria (2022). Nigeria Briefing Notes for 2022 Business Activities. Beschikbaar via https://www.shell.com.ng/media/nigeria-reports-and-publications-briefing-notes/_jcr_content/par/toptasks.stream/1681918042830/ef341b12093c600c71129c24ea276795715f1629/shell-nigeria-briefing-notes-2022.pdf
- SodM (2022). Voortgang van de versterkingsopgave en de afbouw van de gaswinning ('21-'22). Beschikbaar via: <https://www.sodm.nl/documenten/rapporten/2022/06/23/voortgang-van-de-versterkingsopgave-en-de-afbouw-van-de-gaswinning--21-22>
- Stakeholder Democracy Network (2021). Divesting from the Delta. Implications for the Niger Delta as international oil companies exit onshore production (Port Harcourt & London) <https://www.stakeholderdemocracy.org/wp-content/uploads/2021/11/Full-report-Delta-Divestments.pdf>
- Stroebe, K., Kanis, B., Boendermaker, M., De Jong, M., & Dücker, M. (2022). De psychosociale impact van schade en versterking: stand van zaken 2021. Groningen: Gronings Perspectief, Heymans Instituut, Rijksuniversiteit Groningen.
- Swampa, M. & Viale, E. (2014). *Maldesarrollo. La Argentina del extractivismo y el despojo*. Buenos Aires: Katz editores.
- The Economist (1977). The Dutch Disease. pp. 82–83.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal (2023). *Groningers boven gas. Rapport parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen*, Den Haag: Tweede Kamer.
- Ukpabi, O. (27 november 2022). Opinie: Mensen gaan boven economische belangen. NRC. Beschikbaar via: <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/11/27/mensen-gaan-boven-economische-belangen-a4149588>
- UN (2011). Guiding Principles on Business and Human Rights. Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework. Beschikbaar via https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf
- Van der Voort, N., & Vanclay, F. (2015). Social impacts of earthquakes caused by gas extraction in the Province of Groningen, The Netherlands. *Environmental Impact Assessment Review*, 50, 1-15. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2014.08.008>
- Wallerstein, I. (1984). *The Politics of the World-Economy: the States, the Movements and the Civilizations*. Lahore: Ferozsons.
- Watts M. & Zalik, A. (2020). Consistently unreliable: oil spill data and transparency discourse. *Extractive Industries and Society*, 7(3): 790-795.
- Yusuf, H. (2018). Colonialism and Dilemmas of Transitional Justice in Nigeria. *International Journal of Transitional Justice*, 12(2): 257. DOI: <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijy006>
- Zalik, A. & Osuoka I. (2020). Beyond transparency: A consideration of extraction's full costs. *Extractive Industries and Society*, 7: 781-785.